

РОЛЬ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ У ДУХОВНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

У статті окреслено перспективи вивчення культури мовлення як елементу духовної культури суспільства із врахуванням сучасних підходів до аналізу основних філософсько-соціологічних понять. Для дослідження використано герменевтичну інтерпретацію. Проаналізовано культуру та мистецтво спілкування як засіб духовного розвитку та вдосконалення особистості та суспільства.

Ключові слова: особистість, культура, культура мовлення, духовна культура, герменевтика, суспільство, функції мови, писемне мовлення.

Tsaryk O.ROLLE DER SPRACHKULTUR IM GEISTIGEN LEBEN DER GESELLSCHAFT.Im Artikel wurden die Perspektiven für Untersuchung der Sprachkultur als Teil geistiger Kultur der Gesellschaft unter Berücksichtigung von modernem Herangehen zur Analyse der grundlegenden philosophischen und soziologischen Begriffe beschrieben. Es wurde hier hermeneutische Interpretation verwendet. Im Artikel wurden Kultur und Kunst der Kommunikation als Mittel der geistigen Entwicklung und die Verbesserung der Persönlichkeit und der Gesellschaft analysiert.

Stichwörter: Persönlichkeit, Kultur, Sprachkultur, geistige Kultur, Hermeneutik, Gesellschaft, Sprachfunktionen, Schriftliche Sprache.

Зміни, що відбуваються у соціокультурній сфері життя суспільства, обумовлюють необхідність дослідження питання мовної діяльності, орієнтованої на підвищення мовної культури з метою досягнення ефективності спілкування. Проблеми мови вийшли за рамки філології і стали загальними проблемами суспільства. Мовна культура у процесі соціальної комунікації регулює суспільні процеси, забезпечуючи розвиток суспільства як цілісної системи. У політичній сфері культура мови сприяє виникненню взаємного інтересу та поваги між людьми різних національностей і стабілізації міжетнічних та міжнародних відносин. У духовному житті культура мови виступає фактором підвищення освітнього та загального культурного рівня людей.

Висвітлення проблеми культури мовлення знайшло відображення у монографіях, низці статей, дисертаціях (Н.Бабич, І.Білодід, О.Біляєв, С.Єрмоленко, М.Жовтобрюх, А.Каніщенко, А.Коваль, Л.Мацько, М.Пентилюк, М.Пилинський, В.Русанівський та ін.). Учені досліджували мовну культуру людини і суспільства, теорію мовної норми, комунікативні особливості культури мовлення, психологічний та психолінгвістичний аспекти та особливості мовлення (Л.Виготський, І.Зимня, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн, І.Синиця та ін.).

Зацікавлення проблемою зумовлене важливістю духовного життя суспільства і мовної культури в умовах усестороннього відродження культури та духовності. Актуальність дослідження полягає в тому, що тема культури мовлення потребує всебічного аналізу на основі міждисциплінарного підходу. Проблемне коло науки істотно розширюється, з'являються нові теми, проблеми, контексти, а відтак дослідження, які проводяться із залученням суміжних наук. Для педагогіки – це передусім філософія та психологія [11, с.41].

Метою статті є спроба окреслити перспективи вивчення культури мовлення як елементу духовної культури суспільства із врахуванням сучасних підходів до аналізу основних філософсько-соціологічних понять.

Відомо, що духовне життя суспільства – надзвичайно широке поняття, що охоплює багатогранні процеси, пов'язані з духовною сферою життєдіяльності людей явища, сукупність ідей, поглядів, уявлень, мови людей, процес їх виникнення, поширення, перетворення суспільних, індивідуальних ідей у внутрішній світ людини. До духовного життя суспільства належить світ ідеального (сукупність ідей, поглядів, теорій, гіпотез) разом із його носіями – соціальними суб'єктами – індивідуумами, народами, етносами. Основою духовного життя суспільства є духовний світ окремої людини: духовні цінності, світогляд. Проте духовний світ окремої людини неможливий без духовного життя суспільства, тому духовне життя трактується як діалектичне поєднання індивідуального та суспільного [12, с. 232].

В умовах духовного розвитку актуалізується значення формування у суспільній свідомості моральних цінностей, що впливають загалом на культурний поступ і на культуру мови зокрема. Учені дотримуються думки, що культура як одне з найбільш загальних філософсько-соціологічних понять охоплює багато явищ та перебуває на дуже високому рівні абстракції [10, с. 32].

Теорія діалектичного та історичного матеріалізму в аналізі суспільних явищ загалом й культури зокрема базується на пізнанні певних закономірностей, які лежать в основі розвитку людського суспільства, його економічного, політичного і культурного життя. З наукового погляду людина протистоїть природі не як матеріальна, а як інтелектуальна сила. Головне у творенні духовної культури – це перетворення людини, її духовного світу, формування певного типу людської істоти, в ідеалі – гармонійно розвиненої особи [1, с.18].

Мовленнєвий розвиток, за Т.Донченко, є елементом формування духовної культури людини, що ушляхетнює її життя, збагачує сферу спілкування з іншими людьми. Високий ступінь розвитку мовлення характеризує освіченість особистості та суспільства в цілому. Мовними засобами людина виражає себе, свій внутрішній світ, світобачення, свій естетичний, етичний, світоглядний та інтелектуальний розвиток, мовленнєву компетенцію, володіння літературними нормами, багатство мовного запасу, вміння усного і писемного, діалогічного і монологічного мовлення[3, с.2].

А тому основне завдання сучасного суспільства у сфері духовного життя полягає у створенні умов для найбільш повного засвоєння багатогранної духовності та культури, а також для самореалізації духовно-культурного потенціалу, власного духовного світогляду та світосприйняття людини. С.Квіт зазначає, що ми живемо в добу одночасного поглиблення спеціалізації людської діяльності та інфляції культури, що призводить до зменшення потреби спілкування та втрати спільних тем для розмов [4, с.5].

Для дослідження культури мовлення як елементу духовного життя суспільства спробуємо використати герменевтичну інтерпретацію. Для того

щоб оцінити та зрозуміти справжнє значення наявного знання, у нашій статті зв'язок культури мови та духовної культури суспільства, потрібно вийти за його межі, виявити контексти та зв'язки з іншим знанням, його місце в системі науки і практики. Феномен розуміння вивчає особлива галузь наукового знання – герменевтика, основними поняттями герменевтики є розуміння, смисл, авторитет, традиція, інтерпретація, герменевтичне коло, частина і ціле[6, с.244].

Існує погляд, що герменевтика – це мистецтво тлумачити щось незрозуміле чи навіть викривлене, пояснювати сенс чужої мови чи знака. У сучасному суспільстві функцію герменевтики виконує журналістика. Журналісти через засоби масової інформації та комунікації висвітлюють у доступній формі інформацію про різні факти та події [4, с.6].

Герменевтику трактують також як універсальний спосіб філософствування, світорозуміння в усіх його формах – від інтелектуальних комунікацій до соціальної маніпуляції, від соціального досвіду індивіда, що ґрунтується на історичних традиціях, до людської свідомості, що випромінює і вивільняє енергію. Головною умовою такого світорозуміння згідно із сучасними концепціями є входження в герменевтичне коло, основна ідея якого, на наш погляд, досить цікава: щоб зрозуміти треба пояснити, а щоб пояснити, треба зрозуміти. Велика роль у цьому належить інтерпретації – зображенню, дешифруванню або моделюванню однієї системи (тексту, твору, події, факту та ін.) в іншій, більш конкретній, визначеній, зрозумілій, наочній або загальноприйнятій. У вузькому розумінні поняття герменевтики вживають в окремих сферах культури. У сучасній логіці та методології науки воно означає встановлення систем чи системи об'єктів, що становлять предметну область значень базових термінів досліджуваної теорії і відповідають вимогам істинності її положень [6, с.245-246].

Герменевтична інтерпретація пам'яток культури, що впливають на духовну культуру суспільства, розкриває їхню мову, засоби вираження, стильові особливості, історичний та психологічний, або особистісний, контексти. Для розкриття мови, або засобів вираження, цінностей культури слід

насамперед з'ясувати їх смисл, тобто особливий зміст, яким людина наділяє вияви своєї життєдіяльності, предмети та явища дійсності в процесі їх духовно-практичного освоєння, та значення, якого вона їм надає в ієрархії цінностей. Знання культурних цінностей певної доби, культурної спільноти тощо визначається їх функціональними особливостями, конструктивними параметрами, пов'язаними з мінливістю способів і умов їх створення, ідейними спонукальними мотивами їхніх творців, стильовими чи декоративними характеристиками.

Для початкового розуміння культурних цінностей необхідно виокремити низку видів та рівнів розуміння їх значень: з'ясувати сферу діяльності, до якої можуть бути віднесені культурні явища, визначити їх конструктивні характеристики, підвести під дію загального принципу, якщо йдеться про людську діяльність, або об'єктивного закону чи закономірності, якщо йдеться про осмислення культурної цінності в категоріях науки, дослідити стильові особливості, що характерні для творців культурних цінностей [6, с.246].

Для осмислення культурної цінності вагоме значення має розкриття її соціальної значущості й особистісного смислу. Абсолютизація ж якогось одного моменту призводить до неможливості адекватної комунікації людини і суспільства. А.Могильний зазначає, що справжнє, істинне осмислення світу культури розпочинається все-таки з усвідомлення його особистісного смислу. Завдяки відкритості людської свідомості це особистісне світосприймання ґрунтується на загальноновизнаних соціальних значеннях, культурних традиціях [6, с.247].

Розуміння являє собою складний комплекс рівнів та форм, в яких можна виокремити різні елементи та характеризувати їх за допомогою найрізноманітніших параметрів. Психологи, наприклад, серед таких параметрів зазвичай називають глибину розуміння, його чіткість, повноту та обґрунтованість. До глибини осмислення відносять міру проникнення в сутність явищ культури, до чіткості – ступінь самого осмислення їх властивостей, зв'язків та відношень, до повноти – максимальне виявлення

змісту, а до обґрунтованості – усвідомлення підстав, що зумовлюють впевненість у правильності розуміння [6, с.252].

Проте проблема розуміння – це проблема комунікації. Розуміння як результат процесу спілкування і комунікації полягає в розвитку, збагаченні наявних знань та їх поглибленні – як у пізнанні нових фактів, так і у встановленні нових зв'язків між відомими фактами. З розвитком суспільства виникла практична потреба у якісній комунікації, чинник «підвищеної мовленнєвої відповідальності» зумовив зосередженість на комунікативних якостях мовлення [2, с.128].

У XX ст. у філософії відбувся лінгвістичний поворот, що базується на певних трансформаціях філософських уявлень про природу свідомості, про співвідношення свідомості та мови, про сутність мовних утворень. У процесі лінгвістичного повороту новим було формулювання співвідношення мови та свідомості, за яким мова не є лише нейтральним засобом об'єктивації думок, а обумовлює саму форму когнітивних процесів. Внаслідок лінгвістичного повороту філософи повернулися від рефлексії над суб'єкт-об'єктними схемами до аналізу світу як дискурсу [2, с.128]. Зважаючи на те, що дискурс – сукупність висловлювань, що стосуються певної проблематики, розглядаються у взаємних зв'язках з цією проблематикою, а також у взаємних зв'язках між собою [4, с.7], перейдемо до аналізу проблеми мови і культури.

Дослідники розглядають проблему «мови і культури» в аспекті зв'язку об'єктивної та суб'єктивної культури, а також у питанні про національну форму духовної культури, оскільки у мові зосереджено не лише духовне, культурне, естетичне, гносеологічне, інформаційне багатство суспільства, а й міститься весь спектр психологічної мотивації поведінки людини.

Розвиток і функціонування мови послідовно підтверджує синтез слова і духу, взаємопроникнення на рівні психології, духовного життя як окремої особистості, так і суспільства загалом. Власне, історія мови, її онтологія, її природа вимагають виокремлення зв'язку між мовою та духовністю в окрему соціально-філософську проблему, що розглядає мову як духовну субстанцію та

допомагає дослідити аспекти сакральності мови, їхній вплив на людину, детальніше з'ясувати їхнє значення для духовного життя, а також проаналізувати їхні функції та відображення навколишнього світу [12, с. 234].

Далі перейдемо до розгляду основних функцій мови, які дотичні до формування духовної культури особистості та суспільства, зокрема суспільної, комунікативної та пізнавальної.

Суспільна функція мови полягає у фіксуванні результатів інтелектуальної діяльності людини та її знання, у посередництві в обміні думками в людському суспільстві і сприянні суспільній діяльності, спрямованій на перетворення природи [1, с.21]. Як відомо, у суспільстві існують певні стандарти соціальної поведінки, у тому числі і мовної поведінки, які визначаються стереотипами та уявленнями щодо норми поведінки у конкретній ситуації. Для функціонування як велика система суспільство користується етикетом – системою правил зовнішньої культури та поведінки людини. У суспільстві етикет існує у двох формах: мовній та немовній, що взаємопов'язані та взаємозалежні. Отже, якщо етикет – встановлені у суспільстві правила поведінки – регулює зовнішню поведінку людини відповідно до соціальних вимог, то мовний етикет можна окреслити як правила, що регулюють мовну поведінку особистості. Варто зазначити, що специфіка та структура мовного етикету суспільства складається під впливом психологічних, соціально-політичних та культурологічних факторів.

Учені розглядають мовний етикет як одну з найважливіших характеристик поведінки людини, позаяк без знання прийнятих у суспільстві правил мовного етикету, без вербальних форм вираження ввічливих стосунків поміж людьми індивід не може здійснювати ефективний процес спілкування.

У сфері спілкування вчені вважають комунікативну функцію мови функцією регуляції поведінки, яка може бути безпосередньою та опосередкованою, а реакція на неї – миттєвою або затриманою. У процесі мовної діяльності комунікативна функція може проявлятися у трьох варіантах: індивідуально-регулятивна функція (вибірковий вплив на поведінку

одного чи кількох людей); колективно-регулятивна функція реалізується в умовах масової комунікації, що розрахована на велику недиференційовану аудиторію (ораторське мовлення, радіо, газета); саморегулятивна функція проявляється при плануванні власної поведінки [5, с.102].

А духовна культура виконує у свою чергу певні соціальні функції: пізнавальну, комунікативну, регулятивну, прогностичну, функцію орієнтації на цінності, які пов'язані між собою.

Розглядаючи мову як засіб узагальнення та відображення дійсності, учені аналізують у першу чергу два аспекти мови – соціальний та індивідуальний, що пов'язано із суттю процесу узагальнення, що поєднує мову як соціальне явище із мовною свідомістю носія цієї мови. Індивідуальний аспект передбачає перш за все функцію мови як засіб мислення та інтелектуальної діяльності загалом. Далі аналізують функцію мови – як засвоєння суспільно-історичного досвіду людства, позаяк для втілення інтелектуальної діяльності людина саме за допомогою мови засвоює певний обсяг знань. При переході до соціального аспекту мова розглядається як форма існування суспільно-історичного досвіду людства, оскільки відображає та зберігає реалії, абстрактні поняття, набуті у процесі історичного досвіду [5, с.103].

Для рівня духовної культури суспільства дуже важливі питання культури мови, безпосередньо пов'язані з головною особливістю використання мови у сучасному світі – масовим характером комунікації, що виражається не лише в безмірному збільшенні кількості людей, які спілкуються між собою, а й в ускладненні форм спілкування в одномовному колективі та між представниками різномовних колективів.

Однією з характерних рис культурної ситуації розвинених суспільств сучасного світу є бурхливий розвиток масової комунікації та її засобів. Це пов'язане зі зміною співвідношення усного та писемного мовлення і наближенням розмовної та літературної мови. Постійно зростає роль книжно-писемного мовлення. У той же час розмовне мовлення поступово наближається до норм книжно-писемного. Мова, в якій співвідношення усного та писемного,

розмовного та літературного мовлення забезпечує досконалість інформативної та комунікативної функцій, свідчить про високий рівень духовної культури суспільства в цілому [1, с.28].

Пізнавальна функція мови проявляється у певному впливі на мислення і пізнавальну діяльність людини. По-перше, мова забезпечує можливість специфічно людського, узагальненого, абстрактного мислення і пізнання світу. По-друге, у мові фіксуються результати попередніх етапів процесу пізнання дійсності, які впливають на наступні етапи пізнавальної діяльності [1, с.25].

Реалізації пізнавальної функції мови сприяє синонімія. Участь мови у процесах пізнання можлива завдяки семантичній багатошаровості. Наявність таких загальних мовних універсалій, як конвенціональність, відкритість, дискретність, та універсалій семантичного рівня мови – полісемії, синонімії, семантичної багатошаровості – забезпечує реальні пізнавальні можливості для мови [1, с.56].

Використання мови як засобу матеріалізації думки включає також процесуальний план пізнавальної діяльності людини. Крім процесуального мова обслуговує статичний план пізнання, оскільки мовні одиниці фіксують і зберігають знання про пізнану людиною дійсність. На думку науковців, кожне нове покоління людей починає свою пізнавальну діяльність з того рівня знань, якого досягло попереднє покоління. Людина дивиться на світ через складну призму людського досвіду, якого вона набула з допомогою мови. Через мову від покоління до покоління передається не тільки зміст думок, але і форма, в якій здійснювалося людське мислення, закон, що його регулював [1, с.56].

Особливість мови як засобу вербалізації різних сторін культури і збереження у часі інформації про минуле й сучасне культури полягає в поліхромії мови – здатності об'єднувати й утримувати в структурі мови результати пізнання соціумом навколишньої дійсності, результати, здобуті на різних синхронних зрізах. Поліхронізм не означає втрати мовними елементами часової маркованості; відбиток часу проступає як в семантичних конотаціях,

характері структур, так і у відчутних змінах частоти та сфер використання одиниць мови [1, с.71].

Таким чином, культура як процес та суспільна функція реалізується і розвивається у людській діяльності, мова як дуже важливий засіб безпосередньої або опосередкованої організації такого процесу виступає важливим елементом національної форми культури. Культура мови свідчить про розвиток інтелекту особистості та високу загальну культуру суспільства. Культура та мистецтво спілкування це засіб духовного розвитку та вдосконалення особистості та суспільства загалом, що потребує наступного детального дослідження.

Література

1. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Гриценко П.Ю. та ін. Мова і культура. – Київ: Наукова думка, 1986. – 184 с.
2. Волошина Г. Культура мови: філософські параметри поняття / Ганна Волошина //Українознавство. – 2010. – № 1. – С.127-130.
3. Донченко Т. Мовленнєвий розвиток як науково-методична проблема / Тамара Донченко // Дивослово. – 2006. – № 5. – С.2-5.
4. Квіт С. Основи герменевтики. Навч. посіб. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – 192 с.
5. Леонтьев А.А. Общественные функции языка и его функциональные эквиваленты /А.А. Леонтьев // Язык и общество. – Москва: Издательство «Наука», 1968. – С. 99-110.
6. Могильний А.П. Культура і особистість: [Монографія]. – К.: Вища школа, 2002. – 303 с.
7. Никольский Л.Б. Языковая политика как форма сознательного воздействия общества на языковое развитие /Л.Б. Никольский // Язык и общество. – Москва: Издательство «Наука», 1968. – С. 111-124.
8. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2004. – 412 с. // Електронний ресурс. – Режим доступу: – <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm>
9. Огієнко І. Українська культура. – К., 1918. – 282 с. // Електронний ресурс. – Режим доступу: – <http://elib.nplu.org/view.html?id=323>
10. Соколов Э.В. Культура и личность. – Ленинград: Наука, 1973. – 321с.
11. Сухомлинська О. Проблеми розвитку особистості в історичному контексті психології та педагогіки / Ольга Сухомлинська // Шлях освіти. – 2005. – №1. – С.41-45.
12. Фролова Н. Язык и духовная культура общества / Н. Фролова // Молодой ученый. – 2014. – №5. – С. 232-235.